

DİVANU LÜGATİ'T-TÜRK'TE +LA-

Doç. Dr. Şerif Ali BOZKAPLAN*

ÖZET

Divânu Lügati't-Türk, Türkçenin ilk ürünlerinden olması dolayısıyla Türk dilinin şekilbilgisi çalışmalarının da başlangıcını oluşturur.

Türkçenin isimden fiil yapmakta kullanılan en işlek eki olan **+IA-** da Divânu Lügati't-Türk'te çokça geçer. **+IA** eki, Divân'da 434 kez çatı eki almış halde, 349 kez de yalın olmak üzere toplam 783 kez yer almaktadır.

Anahtar kelimeler: Divânu Lügati't-Türk, Kaşgarlı Mahmut , +IA- eki.

ABSTRACT

Being one of the first Works of Turkish, Divanü Lügati't Türk is regarded as the first step of Turkish morphological studies.

The suffix +IA, the most functionnal suffix of Turkish that changes nouns into verbs, is seen in The Divanü Lügati't Türk many times. The suffix +IA is seen in the Divan for 783 times, 434 times with a voice suffix and 349 times with base form.

Key Words : Divanu Lügati't-Turk, Makhmud Kaşkari, the suffix +IA-

Türk dil ve kültürünün abide eserlerinden olan Divanu Lügati't -Türk (DLT), Türklükle ilgili pek çok konuda geçmişten bugüne önemli bilgiler aktaran Türkçenin yapı taşı olan bir eserdir. Kaşgarlı Mahmud tarafından 25 Ocak 1072 Çarşamba günü yazılmaya başlanan DLT, 9 Ocak 1077 Pazartesi günü tamamlanmıştır.¹ Kaşgarlı Mahmud, kendisi hakkında, "Ben onların en uz dillisi, en açık anlatanı, akılca en incesi, soyca en köklüsü, en iyi kargı kullananı olduğum halde onların şarlarını, çöllerini baştan başa dolaştım. Türk, Türkmen, Oğuz, Çiğil, Yağma, Kırgız boylarının dillerini, kafiyelerini belleyerek faydalandım; öyle ki, bende onlardan her boyun dili, en iyi yolda yerleşmiştir. Ben onları en iyi surette sıralamış, en iyi bir düzenle düzenlemiştir."²

DLT ve Kaşgarlı Mahmud için söylenenler az değildir: DLT, Türkçenin ilk sözlüğüdür. Kaşgarlı Mahmud da - bu eseri dolayısıyla - etnograftır, filologtur, dilcidir, fonetikçidir, diyalektologdur, toponomisttir, haritacıdır. Bu denli önemli hususiyetleri üzerinde

* Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Ercilasun, Ahmet Bican, Makaleler Dil – Destan – Tarih – Edebiyat, Yayına hazırlayan : Ekrem Arıkoğlu, Ankara 2007, s. 140

² Atalay, Besim, Divanü Lügati't-Türk Tercümesi, TDK Yay., Ankara 1985, C.I, s.4

toplamış olan bu eser, kuşkusuz dil tarihi çalışmaları açısından da bir hazine değerindedir. Türkçenin ilk ürünlerinden olması dolayısıyla Türk dilinin şekil çalışmalarının da başlangıcını oluşturur DLT.

Türkçede isimden fiil yapan **+LA-** eki, Eski Türkçe döneminden itibaren işlek olarak kullanılmaktadır. Köktürkçede **ab+la-**, **il+le-**, **kagan+la-**, **ög+le-ş-**, **sü+le-**, gibi türevleri bulunan **+LA-** eki, Uygurcada³ "**Sınırsız kullanma imkanı vardır.**" şeklinde özetlenerek **muni+la-**, **yilwi+le-**, **buzagu+la-**, **at+la-n-** örnekleri verilmiştir.

Tarihi Türk lehçelerinden Çağataycada "**ismin belirttiği ile ilgili bir hareketi ifade etmek için her türlü isme getirilebilir.**" ibaresi ile yer almaktadır.⁴ Eski Anadolu Türkçesinde⁵ "**çok işlektir**" diye verilmiştir. Kıpçak Türkçesi Gramerinde⁶ "**Türkçenin çok kullanılan isimden fiil yapma eklerinden biridir. Kıpçakçada da bol miktarda rastlanmaktadır.**" denir. Karahanlı Türkçesi Grameri⁷ adlı eserde +LA- eki ile ilgili detaylı bilgi verilmiştir: "**Her türlü isimden etken, hem oluş bildiren; hem de taklidî mahiyette fiiller teşkil eden çok işlek bir ektir. Bunun ne kadar çeşitli kullanışta fiiller yaptığını bütün ayrıntıları ile gösterebilmek için, tespit ettiğimiz örnekleri sırasıyla sunuyoruz.**" demek suretiyle ekin kullanılma sıklığını gösteren yeterince örnek sıralanmıştır. Daha sonra ekin işlevleri **a) İsimdeki vasfı başkasına atfeden fiiller (bedük+le-, beg+le-); b) İsimdeki vasfı başka bir nesneye katan fiiller (agu+la-, em+le-); c) İsimdeki vasfı nesneye kazandıran fiiller (arıg+la-, tüp+le-); ç) İsmın ifade ettiği nesneyi üreten fiiller (çörek+le-, et+le-); d) İsmın ifade ettiği vasıftan arınmayı bildiren fiiller (aruk+la-. yagır+la-); e) İsmın ifade ettiği nesneyi vasıta olarak kullanma bildiren fiiller (aya+la-, boyun+la-); f) İsmın ifade ettiği nesneye yönelen fiiller (adak+la-, karın+la-); g) İsimdeki vasfın kazanıldığını gösteren fiiller (anuk+la-, beling+le-); ğ) İsmın ifade ettiği nesneyi kendisi için kullanmayı bildiren fiiller (kuş+la-, mün+le-); h) İsmın ifade ettiği nesneye bağlı olarak davranıldığını gösteren fiiller (erte+le-, ırk+la-); ı) Taklidî fiiller (ah+la-, çağı+la-) olarak 11 maddede verilmiştir.**

³ Gabain, A. Von., Eski Türkçenin Grameri, Çev. Mehmet Akalın, TDK Yay., Ankara 1988, s.49

⁴ Eckmann, Janos, Çağatayca El Kitabı, Çev. Günay Karaağaç, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1988, s.44

⁵ Timurtaş, Faruk Kadri, Eski Anadolu Türkçesi, Türk Dünyası El Kitabı, C.II, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. Ankara 1992, s.133

⁶ Karamanlıoğlu, Ali Fehmi, Kıpçak Türkçesi Grameri, TDK Yay., Ankara 1994, s.46

⁷ Hacıeminoğlu, Necmettin, Karahanlı Türkçesi Grameri, TDK Yay., Ankara 1996, s.156

+IA- eki, çağdaş Türk lehçe ve şivelerinde de karşımıza çıkmaktadır. Kırgız Türkçesi Grameri, Ses ve Şekil Bilgisi⁸ adlı eserde ek için, “**Kırgız Türkçesinde en işlek isimden fiil yapma ekidir.**” denmektedir. Bugünkü Kıpçak Türkçesinde⁹ ise “**Bu ek, hemen hemen her çeşit ismin sonuna gelerek, yapma veya olma bildiren fiiller yapar.**” demek suretiyle ekin, Kıpçak lehçelerinde de fonksiyonelliğine dikkat çekilmiştir. Özbek Türkçesi Gramerinde¹⁰ “**Bu ek, bütün Türk lehçelerinde olduğu gibi, Özbek Türkçesinde de çok kullanılan bir ektir.**” ifadesi yer almaktadır. Türkmence¹¹ adlı kitapta ekin, tabiat taklidi isimlere, yabancı dillerden alınmış kelimelere, sayı isimlerine getirilerek “**ismin taşıdığı manaya dayalı iş, oluş ve hareketi ya da nesnelere belli bir hale girmesini ifade eden fiiller yapar**” denmiştir. Saha (Yakut) Türkçesi Grameri¹² adlı eserde eke, “**isimden fiil yapma eklerinin en işleği olan bu ek, bütün isimlere gelerek onlardan yapma veya olma ifade eden fiiller yapar.**” şeklinde işaret edilir. Gagavuz Türkçesi Gramerinde¹³ ek, “**Bu ek en çok kullanılan isimden fiil yapma eklerinden biridir. Hemen hemen bütün isimlere gelir.**” biçiminde nitelendirilmiştir.

Görüldüğü üzere isimden fiil yapmakta kullanılan +IA- eki gayet kullanışlı bir ektir. DLT’de de pek çok örneğine rastlamaktayız. +IA- ekinin yalın olarak kullanıldığı haller yanında çatı ekleriyle kullanıldığı şekilleri de mevcuttur. +IA-l-, +IA-n-, +IA-ş-, +IA-t- şekilleri DLT’de yer almaktadır.

+IA- şekline 349 kere +IA-l- şekline 11 kere, +IA-n- şekline 296 kere, +IA-ş- şekline 56 kere, +IA-t- şekline 71 kere olmak üzere toplam 783 kere rastlamaktayız. Bu ek, en çok isimlere sonra da sıfatlara getirilmiştir. Sınırlı sayıda olmak üzere de diğer gramerlik yapılarla getirildiği görülmektedir:

I. +IA- Ekinin Kullanıldığı Söz Grupları

I.I. İsimlerle: En çok kullanıldığı gruptur. Bütün türevlerinin örnekleri mevcuttur.

I.I.1. Genel Olarak İsimler

bala+la-: Kuş yavrulamak, DLT, C.IV, s.64;

⁸ Çengel, Hülya Kasapoğlu, Kırgız Türkçesi Grameri, Akçağ Yay., Ankara 2005, s. 129

⁹ Öner, Mustafa, Bugünkü Kıpçak Türkçesi, TDK Yay., Ankara 1998, s. 53

¹⁰ Coşkun, Volkan, Özbek Türkçesi Grameri, TDK Yay., Ankara 2000, s. 62

¹¹ Kara, Mehmet, Türkmence (Giriş-Gramer-Metinler-Sözlük), Akçağ Yay., Ankara 2001, s. 29

¹² Kirişcioğlu, M. Fatih, Saha (Yakut) Türkçesi Grameri, TDK Yay., Ankara 1994, s. 38

¹³ Özkan, Nevzat, Gagavuz Türkçesi Grameri (Giriş-Ses Bilgisi-Şekil Bilgisi-Cümle-Sözlük-Metin Örnekleri), TDK Yay., Ankara 1996, s. 109

- im+le-:** İşaret etmek, göstermek, DLT, C:IV, s.232;
tüpü+le-: Tepelenmek, tepesine vurmak, DLT, C.IV, s.673;
aş+la-l-: kap kenetlenmek DLT, C.IV, s.43;
aw+la-l-: avlanmak, DLT, C.IV, s.51;
em+le-l-: İlaçlanmak, DLT, C.IV, s.180;
kamış+la-n-: Kamışlık olmak, DLT, C.IV, s.259
kök+le-n-: Sıkı bağlanmak, asaletli veya zengin olmak, DLT, C.IV, s.357
saw+la-n-: Atalar sözü söylemek, DLT, C.IV, s.499
er+le-ş-: Erkeklikte yarış etmek, DLT, C.IV, s.191
karma+la-ş-: Yağmalamakta yarış ve yardım etmek, DLT, C.IV, s.272
söz+le-ş-: Söyleşmek, konuşmak, DLT, C.IV, s.536
et+le-t-: Kestirip et haline getirtmek, DLT, C.IV, s.203
ig+le-t-: Hastalandırmak, DLT, C.IV, s.228
taş+la-t-: Taşlatmak, taşraya yollamak, DLT, C.IV, s.583

I.I.2. Kavim İsimleriyle

14 farklı kavim, soy ve soy adı ile 21 kere kullanılmıştır:

- çigil+le-(n)-:** Çiğillerden saymak, Çiğillere nispet etmek, DLT, C.IV, s.51
karluk+la-(n)-: Karluk boyundan saymak, Karluk boyuna nispet etmek, DLT, C.IV, s.272,
kençek+le-n-: Kençek kılığına girmek, kençekleşmek, DLT, .IV, s.300
kıfçak+la-(n)-: Kıpçak boyundan saymak, Kıpçak boyuna nispet etmek, DLT, C.IV, s.312
kuwçak+la-n-: Kıpçak kılığına girmek, DLT, C.IV, s.324
kumuk+la-: Kumuk boyuna nispet etmek, DLT, C.IV, s.377
oguz+la-(n)-: Oğuz saymak, Oğuzlara nispet etmek; DLT, C.IV, s.428
sart+la-: Sart-tecimen, tacir- saymak, DLT, C.IV, s.495
tat+la-(n)-: Fars veya Farşlı yapmak, DLT, C.IV, s.585-86
tawgaç+la-(n)-: Maçinli saymak, Maçin halkı kılığına girmwk, DLT, C.IV, s.587
tejik+le-: Farşlı saymak, Farşlılığa nispet etmek, DLT, C.IV, s.595
tübüt+le-(n)-: Tibet kılığına girmek, Tibete nispet etmek, DLT, C.IV, s.667
türk+le-: Türklerden sayma, Araplara göre Acem yani Araptan başka saymak, DLT, C.IV, s.674
yagma+la-n-: Yağma kılığına girmek, onların huyu ile huylanmak, DLT, C.IV, s.728

I.I.3. Organ İsimleriyle

74 türevi olan bu grupta 63 farklı organ adı kullanılmıştır. Fiil haline getirilmiş organ isimleri şunlardır: adhak, adhut, ağız, art, aşuk, aya, azığ, bağır, boyun, böğür, burun, but, büksük, çer, çübür, emik, kanat, karak, karı, karın, karış, kasığ, kaş, kesme, kısıg, kirpük, koltuk, koyka, köçük, könül, köt, köz, kuçak, kulaç, kulak, küçük, mengiz, müngüz, ongık, öngik, öpke, örgüç, özek, pürçek, saç, sargı, sırt, singir, süngük, taban, tamgak, tarmak, tış, tiş, tiz, tış, tulung, yagir, yalıg, yarın, yağrın, yadruk, yumur, yürek, yüz.

- adhak+la-(n)-:** Ayağa vurmak, ayaklanmak, ayak sahibi olmak, DLT, C.IV, s.6
agız+la-: Ağza vurmak, ağız açmak, DLT, C.IV, s.11
aşuk+la-: Aşık kemiğine vurmak, DLT, C.IV, s.44
aya+la-: El ayalarını birbirine vurmak, DLT, C.IV, s.54
but+la-: Buduna vurmak, budunu ısırmak, DLT, C.IV, s.121
emik+le-: Memesine vurmak, DLT, C.IV, s.180
karın+la-: Karna vurmak, DLT, C.IV, s.271
kipük+le-n-: Gözde kötü kıl bitmek, DLT, C.IV, s.333
kulaç+la-: Kulaçlamak, DLT, C.IV, s.375
süngük+le-n-: Kemiklenmek, büyümek, DLT, C.IV, s.550

1.1.4. Hayvan İsimleriyle

19 hayvan adı fiil haline getirilmiştir.

- ata+la-n-:** İğdiş deve sahibi olmak, DLT, C.IV, s.48
at+la-n-: Ata binmek, atlanmak,; bir şeyin üzerine çıkmak; atlaşmak, at haline gelmek, DLT, C.IV, s.49
bogra+la-n-: Pohurlanmak, pohurlaşmak, DLT, C.IV, s.100
buzagu+la-: Buzağılamak, buzağı doğurmak, DLT, C.IV, s.122
çepiş+le-n-: Çepiç olmak, çepiç haline gelmek, DLT, C.IV, s.141
enük+le-(n)-: Eniklemek, yavrulamak, DLT, C.IV, s.183
eşgek+le+le-n-: Eşek sahibi olmak, DLT, C.IV, s.197
ıt+la-: Köpekletmek, söğmek, DLT, C.IV, s.222
kısrak+la-n-: Kısrak sahibi olmak, DLT, C.IV, s.322
kirpi+le-n-: Sertleşerek kirpi gibi büzülmek, yüzü asılmak, DLT, C.IV, s.333
kögürçkün+le-ş-: Güvercini öndül köyarak yarışa girmek, DLT, C.IV, s.358
kulun+la-: Kısrak yavru doğurmak, DLT, C.IV, s.376
kuş+la-(t)-: Kuş avlamak, kuş tutturmak, DLT, C.IV, s.387-88
ögür+le-n-: At sürüsü ayıra sahip olmak; başka hayvanlar sürü ve bölük haline gelmek, DLT, C.IV, s.453
öküz+le-n-: Öküz sahibi olmak, DLT, C.IV, s.456
saglık+la-n-: Sağmal hayvan sahibi olmak, DLT, C.IV, s.482

sıgır+la-: Sığırdan saymak, sığıra nispet etmek, DLT, C.IV, s.512

tawışgan+la-ş-: Öndül olarak tavşan koyup yarış bahis etmek, DLT, C.IV, s.588

tilkü+le-n-: Tilkilik etmek, yaltaklanmak, DLT, C.IV, s.624

I.1.5. Meyve İsimleriyle

9 meyve adı ile fiil türetilmiştir.

armut+la-n-: Armutlanmak, DLT, C.IV, s.36

arpa+la-: Arpa vermek, DLT, C.IV, s.36

erük+le-n-: Eriklenmek, erik meyvesi vermek, DLT, C.IV, s.193

kagun+la-n-: Kavun sahibi olmak, DLT, C.IV, s.250

kat+la-n-: Meyvelenmek, dikenli ağaçTc 6ilelyve1,1.992imlek2(-n811.2(,)-1)6(D.7( )(Ar)-4(

- çaruk+la(n)-:** Çarıklamak, Türk çarığı giymek; Çaruk boyuna nispet etmek, DLT, C.IV, s.137
- çükrek+le-n-;** Yün elbise sahibi olmak, DLT, C.IV, s.163
- etek+le-n-:** Eteklenmek, DLT, C.IV, s.202
- etük+le-n-:** Ayakkabı, edik sahibi olmak, DLT, C.IV, s.205
- içmek+le-n-:** Kuzu kürkü giymek ve buna sahip olmak, DLT, C.IV, s.225
- içton+la-n-:** İç donu giymek, DLT, C.IV, s.225
- işton+la-n-:** İç donu giymek, DLT, C.IV, s.240
- könglek+le-n-:** Gömleklenmek, gömlek giymek, DLT, C.IV, s.361
- ökmek+le-n-:** Küpelenmek, küpe sahibi olmak, DLT, C.IV, s.454
- sakalduruk+la-n-:** Sakalduruğu bağlamak, DLT, C.IV, s.483

I.I.8. Sayı İsmiyle

Sadece bir örneği mevcuttur.

üç+le-n-: Üç olmak, üçlenmek, DLT, C.IV, s.707

I.I.9. Ses Yansımali İsimlerle

+LA- eki ile yapılmış ses yansımali fiil sayısı 35'tir.

ah+la-: Göğüs geçirmek, ahlamak, DLT, C.IV, s.13

angı+la-: anırmak -eşek-, DLT, C.IV, s.26

çagı+la-: Bağlamak, çağırmaq, DLT, C.IV, s.129

çagı+la-: Çağlamak, DLT, C.IV, s.129-30

çag+la-n-: Börtmek, yarı pişmee-.,IV, s.1315.2(0) TJ F5 1 Tf-13.8558 -1.1677 TD-.0038 Tc0 Tv

- tiki+le-: Ses, hş şrtş çşkarmak, DLT, C.IV, s.621
 tingi+le- : A şır bir ey yere dü erek ses vermek, DLT, C.IV, s.624
 ting+le-: Dinlemek, DLT, C.IV, s.624
 tümi+le-(n)-: Timbildemek, sekerek ko mak, DLT, C.IV, s.670
 ur(ş)+la-: Ba şrmak, sesini yükseltmek, ulumak, DLT, C.IV, s.696-97
 yşg+la-( )t)-: A lamak; a la mak; a latmak, DLT, C.IV, s.781
 yur+la-: Haykşrmak, DLT, C.IV, s.816

I.II. Sşfatlarla

Sşfatlar, +IA- eki ile en çok kullanılmış ikinci söz grubudur. 116 adet sşfat +IA- ekinin çe itli türevleriyle birlik olu turmu tur. Örnek olmasş bakşmşndan bazşlarş a a şda sşralanmış tşr.

- artuk+la-n-: A şrš gitmek, DLT, C.IV, s.39
 az+la-n-: Azşmsamak, az görmek, DLT, C:IV, s.57
 bek+le-n-: Peki mek, sa lamla mak; kapanmak, kapatşlmak;
 (O uzca) saklanmak, DLT, C.IV, s.80
 bilge+le-n-: Akşllanmak, akşlla mak, DLT, C.IV, s.92
 çşn+la-t-: Gerçeklettirmek; tasdik ettirmek, DLT, C.IV, s.150
 edhiz+le-n-: Engel ve sarp saymak, DLT, C.IV, s.169
 er+le-n-: Kadşn evlenmek, er sahibi olmak, DLT, C.IV, s.191
 isig+le-n-: Bir eyi sşcak bulmak, DLT, C.IV, s.237
 kadhşr+la-n-: Huyunu çetinle ir göstermek, DLT, C.IV, s.248
 kşr+la-n-: Kşrla mak, kşraçla mak, yerde çatlaklar ve hendekler
 meydana gelmek, DLT, C.IV, s.319
 kşz+la-n-: Pahalş bulmak, DLT, C.IV, s.327
 kiçik+le-: Küçük saymak, DLT, C.IV, s.328
 köpe+le-n-: Yeniden çşkmak, yeniden bitme, DLT, C.IV, s.364
 kurug+la-n-: Kuru bulmak, DLT, C.IV, s.385
 sarşg+la-:

I.III. Zamirlerle

İkinci teklik ve çokluk kişi zamirleriyle oluşturulmuş 4 adet fiilenmiş yapı söz konusudur.

sen+le-: “sen” diye aytamak; küçük sayılmak, DLT, C.IV, s.506

sen+le-t-: “sen” ile aytamak, DLT, C.IV, s.506

siz+le-: Aytarken büyükmek, DLT, C.IV, s.525

siz+le-t-: “siz” diye aytatmak, hitap ettirmek, DLT, C.IV, s.525

I.IV. Edatlarla

İki örnekte de edatların kullanıldığını görüyoruz.

kedh+le-: Çabalamak (Obartma edatı), DLT, C.IV, s.293

taba+la-: Kınamak, ayıplamak (Yan, taraf, cihet edatı), DLT, C.IV, s.559

I.V. Fiillerle

Hemen hemen bütün gramer kitaplarında isimden fiil yapma eki olarak gösterilen **+LA-** eki, Divanu Lügati't-Türk'te 8 farklı fiilde 14 şekilde karşımıza çıkmaktadır:

aw-la-ş-: Toplanmak, yığılmak, DLT, C.IV, s.51, **aw-:** Toplaşmak, üşüşmek; etrafını çevirmek, avlamak, DLT, C.IV, s.50

çek-le-ş-: Kur'a çekişmek, DLT, C.IV, s.140

ew-le-ş-: Toplanmak, yığılmak, DLT, C.IV, s.208, **ew-:** Bir şeyin etrafına koşuşmak, DLT, C.IV, s.206

ör-le-n-: Çıkmak; yükselmek, DLT, C.IV, s.464, **ör-:** Belirmek; çıkmak, kopmak; yükselmek -bulut-, DLT, C.IV, s.462

öt-le-ş-: Yağma zamanında eşya delik deşik olmak, DLT, C.IV, s.468, **öt-:** Bir şeye geçmek, delmek; boşalmak, -karın- sürmek, DLT, C.IV, s.467

sar-la-: Sarmak, DLT, C.IV, s.493, **sar-:** Sarmak.

sar-la-n-: Sarınmak, sarılmak, DLT, C.IV, s.493

sar-la-ş-: Sarmakta yardım ve yarış etmek, DLT, C.IV, s.493

sar-la-t-: Sardırmak, DLT, C.IV, s.494

tök-le-ş-: Dökülüp akmak, DLT, C.IV, s.644, **tök-:** Dökmek, DLT, C.IV, s.644

üp-le-: Yağma etmek, DLT, C.IV, s.713-14

üp-le-n-: Yağmalanmak, DLT, C.IV, s.714

üp-le-ş-: Yağma edişmek, yağmalaşmak, DLT, C.IV, s.714

üp-le-t-: Yağma ettirmek, DLT, C.IV, s.714

I.VI. Farklı Bir İşteşlik İşleviyle

+lA- eki -(l)ş- işteşlik çatı eki ile kullanıldığı örneklerin 8' inde farklı bir anlam ile karşımıza çıkmaktadır. İşteşlik ekinin ifade ettiği "beraberlik" fonksiyonu dışında "bahse girmek, bahiste ortaya bir şey sürmek" anlamında kullanılmıştır. Örnekleri aşağıdadır:

altun+la-ş-: Altın öndül koyarak bahse girmek, DLT, C.IV, s.22

at+la-ş-: At ortaya koyarak bahse girmek, atı öndül koyarak yarış etmek; DLT, C.IV, s.50

aw+la-ş-: Evini ortaya koyup kumar oynamak, evini öndül koymak, DLT, C.IV, s.51-52

kız+la-ş-: Bahse bir kız -cariye- koymak, DLT, C.IV, s.327

kökürçkün+le-ş-: Güvercini öndül koyarak yarışa girmek, DLT, C.IV, s.358

yarık+la-ş-: Zırh öndül koyarak bahse girmek, DLT, C.IV, s.749

tawışgan+la-ş-: Öndül olarak tavşan koyup yarış -bahis- etmek, DLT, C.IV, s.588

üm+le-ş-: Şalvarını ortaya koyarak kumar oynamak, DLT, C.IV, s.712

SONUÇ

Tarihî ve modern Türk lehçe ve diyalektlerinde Türkçenin, en çok işlenen eki olduğu tespit edilmiş olan +lA- isimden fiil yapma eki tabii olarak Divanu Lügati't-Türk'te de örnekleriyle yer almaktadır. Bu çalışmada ekin işlevleri dikkate alınmamış, hangi tür söz gruplarına getirildiği incelenmiştir. Dolayısıyla biri dışında işlevlerine değinilmemiştir. Bu çerçevede tespit edilenler maddeler halinde şöyledir:

1. +lA- isimden fiil yapma eki, DLT'de edilgenlik eki -(l)- ile; dönüşlülük eki -(l)n- ile; işteşlik eki -(l)ş- ile ve nihayet ettirgenlik eklerinden -(l)t- ile çatı oluşturmuştur.
2. En çok kullanılmış şekil 349 örnek ile yalın hal olan +lA-'tır. Ardından 296 örnekle +lA-'ın dönüşlülük eki ile kurduğu birleşikler gelmektedir. Üçüncü sırada +lA- ekinin ettirgenlik hali yer alır ki 71 örnekle temsil edilmiştir. +lA- ekinin işteş çatılı hali dördüncü sıradadır. Bu ekin Türkçenin gerçek edilgenlik çatı eki ile kurduğu teşkillerin sayısı da 11'dir. +lA-n- yapısının kurduğu türevlerin bir kısmının edilgenlik işlevi taşıdığını belirtmek gerekir.
3. +lA-l- şekliyle 11 örnekle karşılaşılan bu yapının DLT'de - az örnekle de olsa - geçmiş olması, Türkçen94(i)-.552v156ılan bu yapı23anç13861953 0 TD0

Şerif Ali Bozkaplan

